

УДК 343.34

Г. Крайник, асистент кафедри кримінального права № 1 Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»

Щодо змісту понять «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки» як обтяжуючих обставин, зазначених у ч. 2 ст. 272 КК України

Для правильного застосування ч. 2 ст. 272 КК важливе значення має зміст понять «загибель людей» та «настання інших тяжких наслідків».

Мета статті — проаналізувати зазначені поняття стосовно злочинів проти безпеки виробництва, надати науково обгрунтовані пропозиції з удосконалення чинного законодавства та правозастосовної практики. Як відомо, згідно зі ст. 112 КПК у справах про злочин, передбачений ст. 272 КК України, досудове слідство провадиться слідчими прокуратури.

Під *загибеллю людей* слід розуміти смерть однієї людини чи декількох людей¹. Таким чином, позбавлення життя хоча б одного потерпілого охоплюється поняттям «загибель людей» і має бути кваліфіковано за ч. 2 ст. 272 КК. Така позиція, зокрема, закріплена у п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України, де зазначено: «Загибель людей» — це випадки смерті однієї або кількох осіб»².

Треба зазначити, що В. О. Навроцький, аналізуючи зміст поняття «загибель людей», вважає, що під загибеллю людей «слід визнавати лише заподіяння смерті двом чи більше особам». З погляду науковця, правильність цієї позиції підтверджується такими аргументами: 1) з граматичної точки зору слово «людей» однозначно означає множину, загибель людей передбачає наявність двох або більше потерпілих, яким заподіяно смерть; 2) для вказівки на заподіяння смерті одній

¹ Див.: Борисов В. І. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки : монографія / В. І. Борисов, О. О. Пашенко. – Х., 2006. – С. 46; Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Вид. 4-те, допов. – Х., 2008. – С. 787, 784.

² Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва : постанова Пленуму Верхов. Суду України // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 8. – С. 15–19. – С. 19.

особі законодавець використовує інші терміни (смерть потерпілого тощо); 3) термін «загибель кількох осіб», який за змістом рівнозначний терміну «загибель людей», однозначно вказує на заподіяння смерті двом чи більше потерпілим. На користь же протилежної позиції, коли під загибеллю людей пропонують розуміти заподіяння смерті хоча б одній особі, в літературі, на його думку, досі не наведено жодного не лише вагомого, а й будь-якого доводу¹.

Наведемо такі доводи. По-перше, розуміння під загибеллю людей заподіяння смерті хоча б одній особі є наслідком застосування законодавчої техніки, коли законодавець, формулюючи текст закону, намагається викласти його лаконічніше, звертаючи увагу на найбільш характерні і разом з тим достатні для розуміння суспільно небезпечного явища ознаки злочину, в тому числі й такі, що обтяжують кримінальну відповідальність. Тому і науковці у своїй більшості, і правозастосувачі застосовують при тлумаченні цього поняття так зване поширювальне тлумачення закону, що визнається можливим теорією кримінального права². Виходячи з цього, Пленум Верховного Суду України у п. 21 Постанови № 7 обґрунтував свої рекомендації, що були наведені вище. По-друге, неоднозначною виглядала б ситуація, коли у ч. 1 ст. 272 КК поряд із загрозою заподіяння шкоди чи заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого передбачалася б відповідальність за спричинення смерті одній людині або ж цей наслідок охоплювався би обставиною «інші тяжкі наслідки», зазначеною в ч. 2 ст. 272 КК, за наявності в ній же поняття «загибель людей». Отже, однозначно стверджувати про помилковість поглядів щодо тлумачення поняття «загибель людей», як це робить В. О. Навроцький, не варто.

Вбачається, що питання стосовно змісту поняття «загибель людей» треба вирішувати не лише шляхом застосування тих чи інших прийомів тлумачення закону, породжуючи суто теоретичні дискусії, а шляхом соціально-кількісної оцінки небезпечності наслідків, що охоплюються цим поняттям. Безумовно, що наслідок у вигляді загибелі двох або більше потерпілих за ступенем суспільної небезпечності істотно відрізняється від спричинення смерті одній людині. Не випадково суди, призначаючи покарання, визначають значно більш сувору міру пока-

¹ Навроцький В. О. «Загибель людей» як вид злочинних наслідків: проблеми встановлення змісту та кваліфікації / В. О. Навроцький // Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи : Матеріали наук.-практ. конф. Х., 22–23 квіт. 2004 р. – К. – Х. ; 2004. – С. 47.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-е вид., перероб. і допов. – Х.; 2010. – С. 50, 51.

рання до суб'єктів злочину, винних у загибелі кількох осіб, ніж до випадків, пов'язаних із загибеллю однієї людини. Окрім того, і в КК такий підхід щодо диференціації кримінальної відповідальності залежно від тяжкості наслідків за кількісним виміром набуває сталого поширення, у тому числі для випадків, пов'язаних із необережним спричиненням смерті одному чи кільком потерпілим. Так, наприклад, у ч. 2 ст. 286 КК (Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами), передбачено наслідок у виді смерті потерпілого, встановлено покарання «позбавлення волі на строк від трьох до восьми років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років або без такого», тоді як за ч. 3 ст. 286 КК, якою передбачено наслідок у виді загибелі кількох осіб, покарання встановлено у виді «позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права керувати транспортними засобами на строк до трьох років». Подібна диференціація застосована законодавцем і при визначенні караності за вбивство через необережність (ст. 119 КК), частиною 1 якої передбачена відповідальність за вбивство, вчинене через необережність однієї особи, а частиною 2 — «двох або більше осіб». Вочевидь, і в нашому випадку доцільним буде запропонувати виокремити частину 3 у ст. 272 КК, де вказати на наслідок: «загибель кількох осіб». Це буде найбільш суспільно небезпечний наслідок злочину, що досліджується. Частину 3 ст. 272 пропонуємо сформулювати таким чином: «Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо воно спричинило загибель кількох осіб». У частині 2 ст. 272 КК, поряд з іншими обставинами, вказати на наслідок у виді смерті потерпілого.

Потрібен також аналіз змісту поняття «інші тяжкі наслідки», котре зазначене в чинній редакції ч. 2 ст. 272 КК.

Стосовно складу злочину, що досліджується в абзаці 4 п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 вказано, що як «інші тяжкі наслідки» (частина друга статті 271, частина друга статті 272, частина друга статті 273, частина друга статті 274, частина друга статті 275 КК) слід розуміти випадки заподіяння тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом і більше особам, шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць¹. Такий підхід до

¹ Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва : постанова Пленуму Верхов. Суду України // Вісн. Верхов. Суду України. – 2009. – № 8. – С. 19.

визначення «інших тяжких наслідків», на думку Л. П. Брич, не заперечується у кримінально-правовій літературі¹.

Із наведеним варто погодитися, однак, із певними доповненнями та застереженнями. По-перше, під час характеристики наслідків порушень правил безпеки в промисловому виробництві, під «іншими тяжкими наслідками» таких порушень слід розуміти тільки ті, що пов'язані з можливістю спричинення шкоди саме життю та здоров'ю людей². По-друге, наведене роз'яснення не відображає певні види групових нещасних випадків, котрі в умовах виробництва відзначаються підвищеною небезпекою. Так, згідно з п. 36 Положення про порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві груповими є нещасні випадки, які трапилися одночасно з двома та більше працівниками, незалежно від тяжкості пошкодження їх здоров'я³. Наведене Положення ставить такі наслідки в один ряд за необхідністю реагування із найбільш небезпечним наслідком — загибеллю людини, вимагаючи особливої процедури їх розслідування. Виходячи з цього, вважаємо можливим віднести групові нещасні випадки, зокрема, такі, що супроводжуються заподіянням одному з потерпілих тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, а іншим — тілесних ушкоджень незалежно від тяжкості пошкодження їх здоров'я до «інших тяжких наслідків».

У постанові Пленуму Верховного Суду України бажано надати роз'яснення поняттю «групові нещасні випадки». Це «такі нещасні випадки, що супроводжуються заподіянням одному з потерпілих тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, а іншим — тілесних ушкоджень незалежно від тяжкості пошкодження їх здоров'я до «інших тяжких наслідків».

Окремої уваги потребує віднесення до «інших тяжких наслідків» випадків спричинення шкоди у великих розмірах підприємству, установі, організації чи громадянам, а так само тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць.

Щодо заподіяння шкоди у великих розмірах, то, на жаль, слід констатувати, що у п. 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства

¹ Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини / Л. П. Брич. – Львів; 2009. – С. 23.

² Курс советского уголовного права. Часть Особенная / Н. А. Беляев, Г. З. Анашкин, В. С. Прохоров и др. ; отв. ред. Н. А. Беляев и М. Д. Шаргородский. – Л., 1973. – Т. 3. – С. 824.

³ Положення про порядок розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві : затв. постановою Каб. Міністрів України № 1094 від 21 серпня 2001 р. // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 35. – Ст. 1625.

у справах про злочини проти безпеки виробництва» не вказано конкретно, що слід розуміти під такою шкодою. Це, у свою чергу, створює проблеми правозастосувачам. Питання про відшкодування такої шкоди слід вирішувати в межах кримінального та цивільного законодавства України (цивільний позов у кримінальній справі або окремих цивільний позов).

Досліджуючи це питання, В. І. Касинюк звернув увагу на п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України від 10 жовтня 1982 р. № 6 «Про судову практику в справах, пов'язаних із порушенням вимог законодавства про охорону праці» (постанова вже втратила чинність. — Г. К.), в якому роз'яснювалася ознака «інші тяжкі наслідки». Це спричинення тяжких тілесних ушкоджень одній або декільком особам, середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше особам, значної матеріальної шкоди, а також тривалий простій підприємств, цехів або виробничих дільниць. У наведеному роз'ясненні, на думку вченого, чітко визначено поняття «фізична шкода здоров'ю особи». Що стосується інших понять — «значна матеріальна шкода» та «тривалий простій підприємств, цехів або їх виробничих дільниць», які були зазначені у постанові Пленуму Верховного Суду України від 10 жовтня 1982 р., то вони, як правильно зауважив В. І. Касинюк, теж потребують роз'яснення, оскільки є оціночними. Для визначення змісту оціночних понять важливо правильно окреслити коло об'єктивних критеріїв, за допомогою яких ці поняття будуть правильно встановлені. Щоб визначити матеріальну шкоду, слід врахувати вартість знищеного чи пошкодженого майна. При цьому, на думку В. І. Касинюка, можуть братися до уваги не тільки прямі матеріальні збитки, а й упущена вигода (неотримані доходи). Окрім кількісного критерію інколи важливими є й допоміжні критерії, такі як: особлива історична, наукова, художня чи культурна цінність або значимість знищеного чи пошкодженого майна для зайняття господарською (чи іншою. — Г. К.) діяльністю. З таким підходом до визначення змісту поняття «значної матеріальної шкоди» слід погодитися. Незважаючи на те, що постанова Пленуму Верховного Суду України від 10 жовтня 1982 р. № 6 втратила чинність, наведені міркування В. І. Касинюка залишаються корисними, оскільки Пленум Верховного Суду України у постанові від 12 червня 2009 р. № 7, прийнятої на заміну наведеної постанови, теж звернув увагу на матеріальну шкоду, однак визначив її не у «значному», а у «великому» розмірі, якою можуть характеризуватися «інші тяжкі наслідки». Перехід у судовому роз'ясненні до застосування терміна «великий» замість «значний» є виправданим, оскільки відповідає тенденціям визначення матеріальної шкоди у великому розмірі як обтяжуючої обставини у багатьох статтях КК України. Дійсно, заподіяння матеріальної шкоди у великих розмірах (наприклад,

зруйнування важливої для виробництва споруди чи зруйнування жиліої багатоповерхової будівлі) є не лише небезпечним, а й потребує наступних значних витрат на відновлення такої власності, загрожує зупиненням чи закриттям виробництва тощо. Разом із тим важливо зазначити, що самого лише заподіяння матеріальної шкоди у великих розмірах недостатньо для визнання його наслідком злочинів, що розглядаються. Потрібно, щоб такий наслідок був результатом порушення безпеки на виробництві й супроводжувався створенням загрози життю або здоров'ю людей або заподіянням їм різних за ступенем тяжкості тілесних ушкоджень. В іншому випадку мова може йти про злочин проти власності, у сфері господарської або службової діяльності¹.

Тому видається доцільним визначити у постанові Пленуму Верховного Суду України, присвяченій злочинам проти безпеки виробництва, не просто «заподіяння матеріальної шкоди у великих розмірах», а супроводити цей вислів додатком «якщо воно поєднувалося із загрозою життю або здоров'ю потерпілих».

Принципового значення набуває визначення змісту матеріальної шкоди у великому розмірі в кількісному вимірі. Для цього вважаємо за можливе звернутися до більш загальних норм особливої частини КК. Так, згідно з п. 4 примітки до ст. 364 КК, тяжкими наслідками у статтях 364, 365, 367 КК вважаються такі, якщо вони полягають у заподіянні матеріальних збитків, які у двісті п'ятдесят і більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Злочин, передбачений ст. 272 КК, умовно, у випадку вчинення порушення правил безпеки службовою особою можна назвати різновидом службової недбалості (ст. 367 КК). Враховуючи викладене та додаткові об'єкти злочину, що досліджується, під шкодою у великих розмірах пропонується розуміти випадки заподіяння матеріальної шкоди власності або навколишньому природному середовищу, що у 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, якщо вони поєднувалися із загрозою життю або здоров'ю потерпілих.

Треба зазначити, що досить часто визначити точний розмір заподіяної матеріальної шкоди неможливо. О. О. Пашенко обґрунтовано вважає, що слід враховувати не тільки вартість знищеного (пошкодженого) майна, але і його значущість для економіки та громадян. Слід враховувати також і значення для громадян конкретного майна. Крім того, слід враховувати матеріальне становище потерпілих громадян,

¹ Див.: Борисов В. І. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки : монографія / В. І. Борисов, О. О. Пашенко. – Х., 2006. – С. 46.

оскільки сума шкоди, котра є значною для одного громадянина, для іншого такою може й не бути. Під час визначення матеріальної шкоди, заподіяної підприємствам, установам, організаціям внаслідок порушення правил безпеки, необхідно враховувати всі обставини: прямі збитки, витрати на ліквідацію наслідків злочину¹. При цьому майнові наслідки краще за все встановлювати в одиницях вартості, а важливість предмета для народного господарства й інші обставини є складовими, від яких залежить ціна². Випадки заподіяння матеріальної шкоди державній, приватній або іншій власності щодо ст. 272 КК повинні також розглядатися в рамках цивільного позову у кримінальній справі. Тому вказівка у роз'ясненні Пленуму Верховного Суду на 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян є орієнтовною, її бажано супроводжувати таким приписом: «із врахуванням матеріального становища підприємства, установи, організації чи окремих осіб».

Що стосується вказівки у ППВСУ на тривалий простій підприємств, цехів чи їх виробничих дільниць, то тут доречно погодитися з О. О. Пащенко, що наведена вказівка в пункті 12 вказаної постанови 1982 р. (те саме вказано у абзаці 4 пункту 21 чинної постанови ПВСУ № 7 від 12 червня 2009 р. — Г. К.), є невдалою³. В. І. Борисов з цього приводу слушно зауважує, що тривалий простій на підприємствах можливий не лише через порушення правил безпеки та що вказаний наслідок не характерний для благ, заради забезпечення яких створюються відносини безпеки виробництва⁴. По суті тривалий простій підприємства є різновидом заподіяння матеріальної шкоди у великому розмірі, а тому ще раз зазначати цей наслідок у постанові Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. вбачається зайвим.

Важливим видається доповнення ст. 272 КК частиною 3, сформулювавши її таким чином: «Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо воно спричинило смерть кількох потерпілих». На наш погляд, це необхідно у зв'язку з тим, що заподіяння смерті кільком

¹ Пащенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пащенко Олександр Олександрович. – Х., 2004. – С. 121.

² Див.: Гошовський М. Величина майнової шкоди, заподіяної злочином, та її вплив на кримінальну відповідальність / М. Гошовський // Право України. – 1996. – № 9. – С. 68.

³ Див.: Пащенко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки: соціальна обумовленість і склад злочину: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Пащенко Олександр Олександрович. – Х., 2004. – С. 121.

⁴ Борисов В. И. Основные проблемы охраны безопасности производства в уголовном законодательстве Украины : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Борисов Вячеслав Иванович. – Харьков, 1992. – С. 251, 252.

(двом і більше) потерпілим є більш суспільно небезпечним, ніж одному, або заподіяння інших тяжких наслідків. Особа, визнана винною у вчиненні такого злочину, підлягає більш суворому покаранню. Такий підхід знайшов підтримку законодавця у низці випадків, зокрема, у ч. 2 ст. 119 КК «Вбивство з необережності», ч. 3 ст. 286 КК «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами» тощо.

Отже, на підставі наведеного можна зробити такі висновки.

1. Уперше наведено доводи на користь позиції, коли **під загибеллю людей пропонують розуміти заподіяння смерті хоча б одній особі**. По-перше, розуміння під загибеллю людей заподіяння смерті хоча б одній особі є наслідком застосування законодавчої техніки, коли законодавець, формулюючи текст закону, намагається викласти його найбільш лаконічно, звертаючи увагу на найбільш характерні і разом з тим достатні для розуміння суспільно небезпечного явища ознаки злочину, в тому числі й такі, що обтяжують кримінальну відповідальність. Тому і науковці у своїй більшості, і правозастосувачі застосовують при тлумаченні цього поняття так зване поширювальне тлумачення закону, що визнається можливим теорією кримінального права¹. Виходячи з цього, Пленум Верховного Суду України у п. 21 Постанови № 7 й обґрунтував свої рекомендації, що були наведені вище. По-друге, неоднозначною виглядала б ситуація, коли у ч. 1 ст. 272 КК поряд із загрозою заподіяння шкоди чи заподіянням шкоди здоров'ю потерпілого передбачалася б відповідальність за спричинення смерті одній людині або ж цей наслідок охоплювався би обставиною «інші тяжкі наслідки», зазначеною в ч. 2 ст. 272 КК, при наявності в ній же поняття «загибель людей».

2. Вважаємо можливим запропонувати Пленуму Верховного Суду України таке роз'яснення щодо поняття «**інші тяжкі наслідки**»: під ними слід розуміти «тяжкі тілесні ушкодження хоча б одній людині, тому що вказані тілесні ушкодження (не враховуючи тих, що заподіюють смерть) є найбільш небезпечними серед тілесних ушкоджень, так звані «групові нещасні випадки» та заподіяння матеріальної шкоди у великих розмірах, якщо воно поєднувалося із загрозою життю або здоров'ю потерпілих. При цьому випадки заподіяння матеріальної шкоди у великих розмірах обов'язково повинні поєднуватися із загрозою життю або здоров'ю потерпілих». Це положення слід закріпити в абзаци 4 пункту 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – 4-те вид., перероб. і допов. – Х.; 2010. – С. 50, 51.

12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва». Таке тлумачення «інших тяжких наслідків» є достатнім.

3. Також до зазначеної постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 пропонується додати абзац 5 такого змісту: «**Групові нещасні випадки** — це такі нещасні випадки, що супроводжуються заподіянням одному з потерпілих тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження, а іншим — тілесних ушкоджень незалежно від тяжкості пошкодження їх здоров'я».

4. На підставі проведеного дослідження уперше під **матеріальною шкодою у великих розмірах** за ст. 272 КК пропонується розуміти випадки заподіяння матеріальної шкоди власності або навколишньому природному середовищу, що у 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, якщо вони поєднувалися із загрозою життю або здоров'ю потерпілих із урахуванням матеріального становища підприємства, установи, організації чи окремих осіб. Це положення слід відобразити, створивши абзац 6 у пункті 21 постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва».

5. Частину 2 ст. 272 КК сформулювати так: «Те саме діяння, якщо воно спричинило смерть потерпілого або інші тяжкі наслідки, — карається...».

6. Частину 3 ст. 272 КК сформулювати так: «Діяння, передбачене частиною першою цієї статті, якщо воно спричинило смерть кількох потерпілих».

Крайник Г. Относительно содержания понятий «гибель людей» и «иные тяжкие последствия» как отягчающих обстоятельств, предусмотренных ч. 2 ст. 272 УК Украины

Статья посвящена уголовно-правовому анализу преступления, предусмотренного ст. 272 УК Украины. Особое внимание было уделено последствиям преступления (ч. 2 ст. 272 УК Украины).

Ключевые слова: уголовная ответственность за нарушение правил безопасности, работы с повышенной опасностью, безопасность производства.

Krynik G. Concerning the maintenance of concepts «destruction of people» and «other heavy consequences» as the aggravating circumstances provided for by the p. 2 of the article 272 CC of Ukraine.

The article is devoted to the criminal-law analyze of a crime, foreseen by the art. 272 of the Criminal Code of Ukraine. Special attention was paid to the consequences of a crime (part 2 of the art. 272 of the Criminal Code of Ukraine).

Keywords: criminal liability for violation of the rules of safety, risky jobs, safety of manufacture.